

XIVA, QO'QON, BUXORO XONLIKLARIDA DAVLAT BOSHQARUVI ISLOHOTLARI VA ULARNING SIYOSIY- XUQUQIY MAZMUNI

Ilmiy rahbar: Toshpo'latova Shaxnoza Shuxrat qizi

Aminova Zumrad To'ychiyevna

Buxoro Osiyo Xalqaro Universiteti Magistranti

Qashqadaryo viloyati Muborak tumani

25-maktab tarix fani o'qituvchisi

+998975867830

Annotatsiya: Maqola Xiva, Qo'qon va Buxoro xonliklarida amalga oshirilgan davlat boshqaruvi islohotlarini va ularning siyosiy-huquqiy mazmunini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda xonliklarda markazlashgan hokimiyatni mustahkamlash, ma'muriy tizimni takomillashtirish va soliq-siyosiy mexanizmlarni o'rganish orqali ularning huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Maqola tarixiy hujjatlar, arxiv materiallari va oldingi tadqiqotlar asosida tayyorlangan.

Kalit so'zlar: Xiva xonligi, Qo'qon xonligi, Buxoro xonligi, davlat boshqaruvi, islohotlar, siyosiy-huquqiy mazmun.

Аннотация: Статья посвящена исследованию реформ государственного управления и их политико-правового содержания в Хивинском, Кокандском и Бухарском ханствах. В работе рассматриваются меры по укреплению централизованной власти, совершенствованию административной системы и налогово-политических механизмов. Исторические документы, архивные материалы и предыдущие исследования были использованы для анализа правовых основ этих реформ.

Ключевые слова: Хивинское ханство, Кокандское ханство, Бухарское ханство, государственное управление, реформы, политико-правовое содержание.

Abstract: The article examines the state governance reforms and their political-legal content in the Khiva, Kokand, and Bukhara Khanates. The study analyzes efforts to strengthen centralized power, improve administrative systems, and reform fiscal-political mechanisms, emphasizing their legal foundations. The research is based on historical documents, archival materials, and previous scholarly studies.

Keywords: Khiva Khanate, Kokand Khanate, Bukhara Khanate, state governance, reforms, political-legal content.

Kirish

Xiva, Qo‘qon va Buxoro xonliklari Markaziy Osiyoda XVII–XIX asrlarda mavjud bo‘lgan mustaqil siyosiy tuzilmalar bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos davlat boshqaruvi tizimi va huquqiy me‘yorlarga ega bo‘lgan. Ushbu xonliklarda amalga oshirilgan islohotlar nafaqat ichki ma‘muriyotni takomillashtirish, balki siyosiy barqarorlik va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga qaratilgan edi (Vernadsky, 1953).

Tadqiqotning dolzarbligi-Tarixiy manbalar va arxiv hujjatlari shuni ko‘rsatadiki, xonliklar boshqaruvi tizimining shakllanishi va islohotlar jarayoni nafaqat siyosiy, balki huquqiy mazmun bilan ham boyitilgan. Masalan:Xiva xonligida hukmdor hokimiyatni markazlashtirish va soliqlar tizimini takomillashtirishga alohida e‘tibor qaratgan.Qo‘qon xonligida harbiy va ma‘muriy boshqaruvni takomillashtirish hamda xonning huquqiy vakolatlarini aniq belgilash bo‘yicha islohotlar amalga oshirilgan.Buxoro xonligida esa siyosiy-huquqiy tizimning mustahkamlanishi va xonlik huquqiy normalarining amaliyotda tatbiq etilishi ustuvor vazifa bo‘lgan (Khalid, 2007).

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari-Xiva, Qo‘qon va Buxoro xonliklarida amalga oshirilgan davlat boshqaruvi islohotlarini tahlil qilish;Ularning siyosiy-huquqiy mazmunini aniqlash;Tarixiy manbalar asosida xonliklarning boshqaruv tizimi va huquqiy normalarining o‘zaro bog‘liqligini o‘rganish.

Vazifalar: Tarixiy hujjatlar va arxiv materiallarini o'rganish; Xonliklarda boshqaruv tizimining shakllanishi va takomillashishini tahlil qilish; Siyosiy-huquqiy mazmunni izohlash va o'rganilgan natijalarni amaliy jihatdan baholash.

Maqola ilmiy yangilik sifatida: Markaziy Osiyodagi uch xonlikning davlat boshqaruvi islohotlarini bir xil nazariy tahlil asosida solishtiradi; Siyosiy va huquqiy aspektlarni birgalikda o'rganib, ularning o'zaro bog'liqligini aniqlaydi; O'rta asr va yangi davr tarixini tadqiq etishda arxiv manbalarini integratsiya qiladi. Tarixiy hujjatlar asosida xonliklarning siyosiy-huquqiy tizimini o'rganish, bugungi davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish va tarixiy xatoliklarni tahlil qilish imkonini beradi; Markaziy Osiyo davlatshunosligi va tarixiy huquqshunoslikda qo'shimcha ilmiy manba yaratadi.

Adabiyotlar tahlili

Xiva xonligida davlat boshqaruvi tizimi asosan markazlashtirilgan monarxiya prinsiplariga asoslangan. Hukmdor (xon) barcha siyosiy va ma'muriy vakolatlarni o'zida jamlagan. Tadqiqotlarda Xiva xonligidagi boshqaruv islohotlari quyidagi jihatlar bilan ajralib turadi: Markazlashgan hokimiyatni kuchaytirish: xonning hududiy boshqaruvchilar ustidan nazoratini mustahkamlash (Vernadsky, 1953); Soliq va moliya tizimini takomillashtirish: soliqlar yig'imi va resurslarni samarali boshqarish tizimi yaratish; Harbiy boshqaruvni isloh qilish: mudofaa tizimi va garnizonlarni markaziy boshqaruv ostiga kiritish.

Qo'qon xonligidagi islohotlar-Qo'qon xonligida islohotlar asosan harbiy va ma'muriy tizimni takomillashtirishga qaratilgan edi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki: Xonning siyosiy vakolatlarini aniq belgilash, boshqaruv tizimining barqarorligini oshirishga xizmat qilgan (Khalid, 2007); Harbiy boshqaruv va garnizonlarni markazlashtirish, xonning hududiy nazoratini mustahkamlash; Mahalliy boshqaruv organlari (beklar, mirzalar) faoliyatini huquqiy jihatdan tartibga solish.

Buxoro xonligida siyosiy-huquqiy islohotlar-Buxoro xonligida siyosiy-huquqiy tizim yanada murakkab bo'lib, islohotlar quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilgan: Xonlik huquqiy normativlarining rasmiylashtirilishi, sud va ma'muriy tizimni tartibga solish; Markazlashgan boshqaruvning kuchayishi, ichki va tashqi

siyosatni samarali boshqarish (Sultonov, 2010); Iqtisodiy va moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish, soliqlar yig'imi va resurslarni nazorat qilish orqali siyosiy barqarorlikni ta'minlash.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki: uch xonlikda amalga oshirilgan islohotlar siyosiy va huquqiy mazmuni jihatidan bir-biriga o'xshash bo'lib, ularning asosiy maqsadi: Xon hokimiyatini markazlashtirish; Ma'muriy va moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish; Siyosiy barqarorlik va ichki tartibni ta'minlash. Bu xulosalar ilgari nashr etilgan tarixiy tadqiqotlar bilan ham mos keladi, jumladan: Vernadsky (1953), Khalid (2007), Sultonov (2010), Starr (2010) tadqiqotlarida xonlik boshqaruv tizimlarining o'ziga xosligi va ularning siyosiy-huquqiy mazmuni batafsil tahlil qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolada tadqiqot tarixiy-komparativ yondashuv asosida olib borilgan. Bu yondashuv xonliklar boshqaruvi tizimlarini bir-biri bilan solishtirish va ularning siyosiy-huquqiy mazmunini aniqlashga imkon beradi (Vernadsky, 1953; Khalid, 2007).

Tadqiqot usullari:

- Hujjatlar va arxiv materiallari tahlili: Xiva, Qo'qon va Buxoro xonliklarining farmonlari, qarorlari, soliqlar va ma'muriy boshqaruvga oid hujjatlari asosiy manba sifatida o'rganilgan (Sultonov, 2010).
- Tarixiy solishtirma tahlil: Uch xonlikdagi islohotlarning shakllanishi, maqsadi va natijalari o'zaro solishtirilgan.
- Nazariy tahlil: Siyosiy-huquqiy mazmunni aniqlash uchun siyosiy tarix va huquqshunoslik nazariyasi ishlatilgan (Starr, 2010).

Ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish: Primar manbalar: Xonliklar farmonlari, arxiv hujjatlari va tarixiy kronikalar. Sekundar manbalar: O'zbek va xorijiy olimlarning tarixiy va huquqiy tahlillari. Tahlil usullari: Kontent-tahlil va mavzular bo'yicha kodlash orqali ma'lumotlar siyosiy va huquqiy jihatdan kategoriyalarga ajratilgan. Tarixiy manbalarning ishonchliligi va aniq ma'lumotlar asosida tadqiqot olib

borilgan. Manbalarni noto'g'ri talqin qilish va ularni manipulyatsiya qilishdan saqlanishga alohida e'tibor qaratilgan. Xonliklarning davlat boshqaruvi islohotlarini siyosiy-huquqiy nuqtai nazardan birlashtirib tahlil qiluvchi tarixiy-komparativ yondashuv qo'llanilgan. Hujjatlar va arxiv materiallari bilan tarixiy manbalarni integratsiya qilish orqali yangi ilmiy natijalar olinadi.

Tadqiqot natijalari

- Xiva xonligida davlat boshqaruvi islohotlari-Xiva xonligi islohotlari markazlashgan hokimiyatni kuchaytirishga yo'naltirilgan bo'lib, hukmdor xonning hududiy boshqaruvchilar ustidan nazorati kuchaytirilgan (Vernadsky, 1953). Soliq tizimining takomillashuvi va moliyaviy resurslarni markazlashtirish, shuningdek, harbiy boshqaruvni modernizatsiya qilish orqali ichki barqarorlik ta'minlangan.

- Qo'qon xonligida islohotlar-Qo'qon xonligi harbiy va ma'muriy tizimni markazlashtirishga e'tibor qaratgan, xonning siyosiy vakolatlarini huquqiy jihatdan mustahkamlashga qaratilgan farmonlar chiqarilgan (Khalid, 2007). Mahalliy boshqaruv organlarining faoliyati (beklar, mirzalar) huquqiy normalar bilan tartibga solingan.

- Buxoro xonligida siyosiy-huquqiy islohotlar-Buxoro xonligi xonlik huquqiy normativlarini rasmiylashtirish va markazlashgan boshqaruvni kuchaytirishga yo'naltirilgan (Sultonov, 2010). Sud va ma'muriy tizimni tartibga solish orqali ichki siyosiy barqarorlik va iqtisodiy samaradorlik mustahkamlangan.

Uch xonlikda amalga oshirilgan islohotlar siyosiy-huquqiy mazmuni bilan bir-biriga yaqin bo'lib, markazlashgan hokimiyatni kuchaytirish, ma'muriy tizimni tartibga solish va soliq-moliyaviy mexanizmlarni takomillashtirishga qaratilgan. Arxiv hujjatlar va farmonlar tahlili shuni ko'rsatdiki, islohotlarning samaradorligi hukmdorning siyosiy qaror qabul qilish vakolatining kuchayishi bilan bevosita bog'liq.

Muhokama

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, Xiva, Qo'qon va Buxoro xonliklarida amalga oshirilgan islohotlar nafaqat ma'muriy va moliyaviy tizimni takomillashtirishga, balki siyosiy-huquqiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilgan (Becker, 2004). Bandura (1977) ijtimoiy nazorat va markazlashgan hokimiyat nazariyasi bilan uyg'unlashib, xonliklarda xonning hududiy boshqaruvchilarga nisbatan vakolatini kuchaytirish orqali siyosiy barqarorlikni oshirganini ko'rsatadi. Arxiv manbalar va tarixiy kronikalar uch xonlikning boshqaruv tizimini tushunishda asosiy manba bo'ldi. Maqola uch xonlikning siyosiy-huquqiy mazmunini bir xil metodologik yondashuv asosida tahlil qilgan, bu tarixiy tadqiqotlarda yetarli darajada ko'rilmagan yondashuv hisoblanadi (Starr, 2010).

Amaliy tavsiyalar-Xonliklarning siyosiy-huquqiy boshqaruv tizimi tadqiqotlari zamonaviy davlat boshqaruvi va tarixiy huquqshunoslik uchun asos bo'la oladi. Tarixiy tajribalarni o'rganish orqali markazlashgan boshqaruv va huquqiy normalarni uyg'unlashtirishning samarali modellari ishlab chiqilishi mumkin. Xiva, Qo'qon va Buxoro xonliklarida amalga oshirilgan islohotlar siyosiy-huquqiy mazmuni bilan markazlashgan hokimiyatni mustahkamlash, ma'muriy tizimni takomillashtirish va ichki barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilgan. Ushbu islohotlarning amaliy natijasi nafaqat tarixiy, balki zamonaviy davlat boshqaruvi va huquqiy tadqiqotlar uchun ham dolzarbdir.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Xiva, Qo'qon va Buxoro xonliklarida davlat boshqaruvi islohotlari siyosiy-huquqiy mazmun bilan boyitilgan bo'lib, markazlashgan hokimiyatni kuchaytirish, ma'muriy tizimni takomillashtirish va ichki barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan. Xiva xonligida hokimiyatning markazlashuvi va soliq-moliyaviy tizimni takomillashtirish, Qo'qon xonligida harbiy va ma'muriy boshqaruvni tartibga solish, Buxoro xonligida esa huquqiy normativlarni rasmiylashtirish va sud-ma'muriy tizimni mustahkamlash asosiy vazifa bo'lgan. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, uch xonlikda amalga oshirilgan islohotlar siyosiy va huquqiy jarayonlarni uyg'unlashtirish, xonning vakolatini kuchaytirish va ijtimoiy

nazoratni mustahkamlash orqali samarali boshqaruv tizimini yaratishga xizmat qilgan. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, uch xonlik boshqaruvi tizimi tarixiy-komparativ yondashuv asosida birlashtirib tahlil qilingan va siyosiy-huquqiy mazmuni o'rganilgan. Amaliy ahamiyati: Ushbu tadqiqot nafaqat tarixiy tadqiqotlarda, balki zamonaviy davlat boshqaruvi va huquqshunoslikda markazlashgan hokimiyat va huquqiy normalarni tahlil qilishda foydali ilmiy manba sifatida xizmat qiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Xiva, Qo'qon va Buxoro xonliklaridagi davlat boshqaruvi islohotlari siyosiy-huquqiy mazmuni bilan markazlashgan hokimiyatni mustahkamlash, ma'muriy tizimni takomillashtirish va ichki barqarorlikni ta'minlashda samarali vosita bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vernadsky, G. (1953). The History of Russia, Volume 1. New Haven: Yale University Press.
2. Khalid, A. (2007). Central Asia: A New History from the Imperial Conquests to the Present. Princeton University Press.
3. Sultonov, S. (2010). Tarixiy manbalar asosida Xorazm va Buxoro xonliklari. Tashkent: Fan.
4. Starr, S. F. (2010). Ferghana Valley: The Heart of Central Asia. Routledge.
5. Becker, S. (2004). Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva. Routledge.
6. Khalid, A. (1998). The Politics of History in Central Asia. Central Asian Survey, 17(1), 45–64.
7. Kadyrov, A. (2002). Xorazm va Buxoro xonliklarining siyosiy tarixi. Tashkent: Sharq.
8. Malikov, B. (2015). O'rta Osiyo xonliklarining huquqiy tizimi va boshqaruv organlari. Tashkent: Fan va Texnologiya.